

И.Ә. ИМАНБАЙ,¹
докторант.
М.Н. ОРАЗАЛИНОВА,¹
PhD.
Ш.Д. ҚЫДЫРБАЕВА,¹
э.ғ.к., доцент.
С.А. КАЛЕНОВА,¹
э.ғ.д., профессор.
«Тұран» университеті¹

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ РЕТТЕУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада келтірілген шағын және орта бизнесті құқықтық қолдаудың нормативтік заңнамалары көрсетілген. ШОБ қызметін құқықтық реттейтін институттар, бекітілген ережелер шеңберінде заңнамалық актілер негізінде жұмысын жүргізеді. Шағын және орта бизнес соңғы жылдары өндіріс көлемінің, халықтың жұмыспен қамтылуы мен табысының белсенді өсуін қамтамасыз ететін экономикадағы неғұрлым маңызды элемент болып отырғаны анық. Сондықтан бизнесті дамыту үшін құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық жағдайлар жасау бүгінгі таңда биліктің барлық деңгейлерінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Нормативтік құқықтық акт, бұл заңда белгіленген рәсімді сақтай отырып, уәкілетті мемлекеттік органның құзыреті шегінде қабылданған, жалпыға міндетті мінез-құлық ережелерін қамтитын, адамдардың белгісіз тобына және бірнеше рет қолдануға есептелген белгіленген нысанындағы ресми құжат. Нормативтік актіні енгізуден ШОБ үшін шығындар мен пайданы бөлудегі бағалау талдауын жүргізу, сатып алулар мен шығындардың балансын өзгерту үшін жүргізуі мүмкін. Заң шағын кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі қатынастарды реттеу саласында пайдаланылатын негізгі ұғымдарды, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің ұғымын, шағын кәсіпкерлік субъектілерін қолдау инфрақұрылымын және осындай қолдаудың түрлері мен нысандарын айқындайды. Бұл мақалада, тақырыпқа сәйкес жаңа ережені енгізудің экономикалық салдарларын талдау нәтижелеріне мысал келтірілді.

Тірек сөздер: кәсіпкерлік, нормативтер, құқықтық қолдау, талдау, негізгі ұғымдар, бұзушылық, қаржыландыру.

Шағын және орта бизнесті құқықтық қолдау барлық субъектілер мен құралдар заңдылығының ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстандық қоғам басым түрде нормативтік қоғам, онда барлық шешімдер нормативтік актілер түрінде қалыптастырылуы тиіс. Қандай да бір органның қабылдаған шешімінің нәтижесі болып табылатын қандай да бір ереже (ережелер жиынтығы) немесе іс-әрекет нормасы (нормалар жиынтығы) сипаттамасынан тұратын құжат нормативтік акт болып табылады. Нормативтік актіде қамтылған нормалар, әдетте, экономикалық мүмкіндіктерді немесе олардың шектеулерін құруға/кеңейтуге бағытталған. Бір мезгілде пайда болатын құнды барынша арттыруға ықпал етпейтін нормалар да бар, тек индивидтердің арасында бар құнды (байлық немесе әл-ауқат) қайта бөледі.

ШОБ дамуының негізі тиімді нормативтік құқықтық базасы болып, ШОБ қызметін реттейтін институттардың жиынтығы болып табылады. ШОБ-ты құқықтық қолдауды жетілдіру институттардың үш функцияны табысты орындауымен тікелей байланысты: ШОБ іс-қимылдарын қорғауға кепілдік беру, жүзеге асырылатын нормативтік актілерді қабылдау, тиімді құқықтық актілерді құру және олардың жұмыс істеуі.

Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік саласындағы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және кәсіпкерлік кодекс пен Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады. Тауар-ақша және қатысушылардың теңдігіне негізделген өзге де мүліктік қатынастар, сондай-ақ мүліктік жеке мүліктік емес қатынастар Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасымен реттеледі [1].

Біріншіден, ережелермен регламенттелген ШОБ іс-қимылдарын қорғауға кепілдік беру. Кепілдік беру кепілгердің (мемлекеттік бақылаушы органдар, құқық қорғау органдары, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, ШОБ қауымдастығы, соттар және т.б.) іс-әрекеттерімен

де, ереже адресатының (ШОБ субъектісі) іс-әрекеттерімен де байланысты. Бұл іс-әрекеттер шығындармен, кейде аз емес шығындармен байланысты. Шынында да, құқықтардың кепілі оларды бұзушылықтан қорғауды жүзеге асыру үшін ШОБ субъектісі кем дегенде кепілгердің назарына тәртіп бұзушылық туралы ақпаратты жеткізуі тиіс. Кепілгер, өз кезегінде, ШОБ субъектісінің бейімделген мінез-құлқына жол бере отырып, мұндай ақпараттың шынайылығын тексеруге және дұрыс ақпараттың хабарланғанына көз жеткізе отырып, тәртіп бұзушыны іздестіруді, оны жазалауды және бұзылған құқықтарды қалпына келтіруді жүзеге асыруға тиіс. Жоғарыда аталған барлық іс-әрекеттер, соның ішінде біріншісі – кепілдік берушіні бұзушылық туралы хабардар ету болып табылады [2]. Тек құқықты қалпына келтіруден күтілетін пайда кепілгерге жүгіну шығындарынан асып кеткен жағдайда ғана адресат оған жүгінеді. Өйткені тәжірибеде кепілгерге жүгіну әдетте өте шығынды рәсім болып табылады. Сол уақыт аралығында жоспарға қажеттілер: біріншіден, қайда хабарласу керектігін білу керек, екіншіден, егер телефон қоңырауы жеткіліксіз болса, жеке жазбаша өтініш қажет болса – тиісті мекемеге (әдетте бекітілген қабылдау уақыты бар жерде) жету керек, өз шағымыңызды немесе өтінішті және т.б. тұжырымдау қажет. Сондықтан, ұсақ құқық бұзушылықтар кепілгермен бекітілмейді, олар жай ғана құқық бұзушылықтардың болмаған елесін туғызады [3].

Кепілгерге жүгінуден күтілетін ұтыстар туралы әңгіме болып табылатындықтан, құқықтары бұзылған ШОБ субъектісінде бар мәселелерді табысты шешу мүмкіндігін ескеру және бағалау қажет. Егер бұл бағалау үлкен болмаса (ШОБ субъектісінде ұқсас жағдайда біреуге бұзылған құқықты қалпына келтіру мүмкіндігі туралы ақпарат жоқ деп айтамыз), тек жеке өтініш беру шығындары ғана құқықты қорғау мен қалпына келтіруден күтілетін ұтыстан асып кетуі мүмкін.

Бұл жағдайда, менің ойымша, үш маңызды құрамдас бөліктердің болуына назар аудару қажет:

- ◆ ШОБ субъектілері құқықтарының бұзылуын есепке алудың тиімді жүйесінің жұмыс істеуі (шағым, өтініш берудің трансакциялық шығындарын азайту, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру бойынша оларды орындаушыларға жедел беру және т. б.);

- ◆ ҚР Ұлттық экономика министрлігі кәсіпкерлікті дамыту департаментінің, мемлекеттік бақылау органдарының, құқық қорғау органдарының, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасының, ШОБ қауымдастықтарының, түрлі инстанциядағы соттардың тиімді іс-қимылдарымен байланысты ШОБ субъектілерінің бұзылған құқықтарын қалпына келтірудің тиімді жүйесінің жұмыс істеуі және басқалары;

- ◆ ШОБ субъектілерінің бұзылған құқықтарды қалпына келтіру туралы хабардар етудің тиімді жүйесінің жұмыс істеуі.

Қазіргі әлемде жоғарыда аталған жүйелердің тиімді жұмысын жолға қою, әрине, сандық технологиялармен байланысты. ШОБ субъектісі шағымды онлайн режимінде беруге, шағымды қарау барысын онлайн режимде бақылау, ШОБ субъектілерінің құқықтарына қысым жасауға байланысты бұзушылықтарды жою мүмкіндігіне ие болуы тиіс [4]. Мұндай портал электрондық үкімет базасында құрылуы тиіс, бұл ретте осы порталда ШОБ субъектісінен шағым беру шағымның ерекшелігіне (салық салу, кедендік декларациялау, бизнесті ашу және т.б.) байланысты болмауы тиіс. Шағымды бөлуге және орындаушыға қарауға жіберуге ҚДД қызметкерлері жүргізуі тиіс, орындалуын бақылау ҰКП мен прокуратураға жүктелуі тиіс. Бұл ретте заңнамалық деңгейде орындау мерзімін регламенттеу қажет. Егер ШОБ субъектісі шағымды қарау нәтижесіне қанағаттанбаған жағдайда, шағымды қарау кездесу режимінде (ҚДД, ШОБ субъектісі, орындаушы, ҰКП, прокуратура және басқа да мүдделі органдар) жүргізіледі. Осы кездесу барысында ШОБ субъектісінің, орындаушының және өзге де мүдделі тұлғалардың іс-әрекетінің заңдылығы туралы шешім қабылданады. Сонымен қатар, кейбір тұлғаларды жазалау туралы заңға сәйкес шешім шығуы мүмкін. Барлық қабылданған шешімдер бекітілуі тиіс [5].

Екіншіден, нормативтік актінің жүзеге асырылуын талдау Қазақстанда ШОБ-ты құқықтық қолдаудың тиімді жүйесін қалыптастырудың аса маңызды элементі болса, ескеретіні, республиканың заң жүйесі кодификацияланған (немесе континенттік) болып табылады.

Сот билігі құқықтық жүйе ретінде қарастырылмайды. Осыны ескере отырып, қазақстандық заңнаманың әрбір нормасының мынадай құрамдас бөліктері болуы тиіс: 1) жағдай; 2) индивид;

3) ұйғарылатын әрекет; 4) нұсқаманы орындамағаны үшін санкциялар; 5) осы санкцияларды құқық бұзушыға қолданатын субъект немесе кепілгер.

Әлбетте, жоғарыда келтірілген норманың толық құрылымы шын мәнінде жиі болмауы мүмкін. Басқаша айтқанда, ол тек логикалық қайта құру, мінез-құлық актілерінің күрделі жиынтығының үлгісі, саналық көріністер, бейнелер, сезімдер және т.б.

Нормалардың ауызша (ауызша және жазбаша) сипаттамасы кезінде жиі өтетін компоненттер (1) және (5). Бұған анық негіз бар: тиісті білім әдетте жалпыға белгілі білім дәрежесіне жатады, яғни тиісті норма өзекті топтың барлық мүшелерінің жадында ұсынылған. Бұл компоненттер, әдетте, топ шеңберінде мұндай норманың болуы туралы бұрын оның құрамына кірмейтін индивидке хабарланғанда, мысалы, өскелең ұрпақты оқыту барысында ғана «айтылады».

Болжамдық және бағалау талдауларын ажырата білу де керек. Болжамдық талдау өзінің объектісі қандай да бір нормативтік актінің жобасы болады және осы формальды ережені қолданысқа енгізу қандай экономикалық салдарларға алып келетінін анықтауға бағытталған.

Бұл ретте экономикалық салдарлар деп кейбір уақыт кезеңі ішінде ШОБ субъектілері алатын және алатын пайда мен шығындардың арақатынасы түсіндіріледі. Алынатын пайда мен шығындар мөлшерін бағалау талдамалық жұмыстар сатыларының келесі реттілігінің нәтижесі ретінде қаралуы мүмкін:

- ♦ нақты пайда мен шығындардың құрамын, сондай-ақ осы күтілетін сатып алулар мен шығындардың себептерін (көздерін) анықтау;
- ♦ жобаланатын ереже толық көлемде әрекет етеді, ал ресурстарды пайдалану тиімділігіне әсер ететін қалған факторлар өзгеріссіз қалады.

Соңғы – сандық бағалау жиі қиын болады, осыған байланысты талдау сапалы бағалаумен, яғни нәтижелер мен шығындардың өзгеру белгісін анықтаумен шектелуі мүмкін.

Жаңа ережені енгізудің экономикалық салдарларын талдау нәтижелерін 1-ші кестеден көруге болады.

Кесте 1 – Нормативтік актіні енгізуден ШОБ үшін шығындар мен пайданы бөлу

Пайда	Шығын
P1	C1
P2	C2
...	...
PK	CK
$P = \sum_{i=1}^K$	$= \sum_{i=1}^K$
Ескертпе – Дереккөз: мәліметтер негізінде автормен құрастырылған.	

Егер P және C бағалары сандық нысанда ұсынылған болса, онда олардың арақатынасы бойынша қорытынды жолда жоспарланған өзгерістердің жалпы күтілетін тиімділігі туралы айту оңай.

Бұдан басқа, жалпы оң теңгерім жағдайында, мұндай кестені толтырудың сандық нысаны жағымсыз өзгерістердің орнын толтыру туралы, яғни сатып алулар мен шығындардың балансын өзгерту үшін жүргізілуі мүмкін және ол нақты Парето-жақсартулар туралы мәселені шешу нұсқаларын талдауға және ұсынуға мүмкіндік береді.

Жалпы теріс теңгерім анықталған жағдайда, ШОБ субъектілері үшін белгіленген қағидаларды өзгертудің орындылығы (экономикалық тиімсіздігі) бір қарағанда айқын болады. Алайда, мұндай қорытынды тым қарапайым болар еді. Өйткені, пайда алушылардың арасында саяси нарықта едәуір келіссөздер күші бар және ұсынылып отырған өзгеріс арқылы өзінің экономикалық жағдайын жақсартуға ұмтылатын топтар болуы мүмкін.

Бұл жағдайда осы нормативтік актіні енгізудің шынайы себептерін анықтау үшін барлық МӨЖ үшін пайда мен шығындарға талдау жүргізген жөн.

Кесте 2 – Нормативтік актіні енгізуден әртүрлі МӨЖ үшін шығындар мен пайданы бөлу

Топ атауы	Пайда	Шығын
1 топ	P1	C1
2 топ	P2	C2
...
К тобы	PK	CK
Барлығы	$P = \sum_{i=1}^K$	$= \sum_{i=1}^K$
Ескертпе – Дереккөз: мәліметтер негізінде автормен құрастырылған.		

2-ші кестеде келтірілген мәліметтерде қандай МӨЖ-дің ең көп пайда алушы кім болып табылатындығын және кімнің елеулі шығынға ұшырайтынын көрсетеді.

Демек, қандай да бір нормативтік актінің тиімділігін болжамдық талдау негізінде анықталған, белгілі бір МӨЖ үшін елеулі ұтыспен ұштасатын жаңа ережені қолданысқа енгізудің жалпы теріс балансы зерттелетін заң жобасы ШОБ емес, қандай да бір басқа МӨЖ мүдделерін іске асыру үшін қабылданатындығының дәлелі болып табылады.

Жалпы теріс теңгерім жалпы мемлекет, дәлірек айтқанда, мемлекеттік бюджет алушы болып табылатын ұтыспен ұштасатын жағдайларға ерекше назар аударуға тұрарлық. Бұл жағдайда жобаланып отырған өзгерістің ШОБ-қа кері әсері туралы қорытынды тез арада болып табылады. Мемлекеттік бюджет қаражатынан ШОБ-қа қолдау көрсетуді қаржыландыру жүзеге асырылуы мүмкін.

Сондықтан, мемлекеттік бюджеттің кірістерін арттыруға бағытталған заң жобасының «экономикалық сапасы» туралы негізделген қорытынды осындай заң жобасын және оның кіріс бөлігін толықтыруға бағытталған мемлекеттік бюджет жобасын бірлесіп талдау негізінде ғана жасалуы мүмкін. Егер бюджеттің қосымша кірістерін ШОБ-ты қолдауға бағыттау ұйғарылса, онда заң жобасын тұтастай алғанда тиімсіз деп бағалауға болмайды.

Жоғарыда келтірілген кестелерді сандық бағалармен толтыру өте қиын және енгізуге көзделген ережелердің әсері тек сапалы түрде көрсетілуі мүмкін. Дегенмен, менің ойымша, барлық бағалау рәсімінің нәтижелерін кестелік нысанда ұсыну мағынасы бар, өйткені көрнекі түрде тиісті нормативтік акт қолданысқа енгізілгеннен кейін қалыптасқан жағдайды ұсынуға мүмкіндік береді.

Бағалау талдауының мәні қолданыстағы ереже, қабылданған және тәжірибеде қолданылатын заң болып табылады. Бағалау талдауын жүргізудің мәні – бұл ең алдымен оны қабылдау алдында айтылған нормативтік актінің экономикалық тиімділігіне қатысты пікірлердің әділдігін анықтау.

Бағалау талдауы ШОБ дамуының тиімді құқықтық базасын қалыптастыру үшін аса маңызды деп қорытынды жасауға болады, ол ШОБ дамуына пайда әкелетін, сондай-ақ теріс әсері бар нормативтік актілерді анықтауға қабілетті. Соңғы нормативтік актілерге қатысты тиісті шешімдер қабылдау қажет – жою немесе жетілдіру.

Осылайша, Қазақстанда ШОБ дамуын реттейтін нормативтік актілердің едәуір саны бар, алайда олардың тиімділігі, орындау кепілдіктері, сондай-ақ құқық қолданудың әділдігі кемелденуден әлі де алыс. Қорытындылай келе, ШОБ неғұрлым тиімді құқықтық қолдауды қалыптастыру үшін түрткі беруге қабілетті, яғни, онсыз ШОБ-ты қолдаудың басқа нысандарының тиімділігі туралы айтуға болмайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің тізілімін жүргізу және пайдалану қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 28 желтоқсандағы № 1091 қаулысы: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1500001091>.

2 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375–V ҚРЗ: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>.

3 Қазақстан Республикасының президенті, елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан–2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: <https://strategy2050.kz/>.

4 Нормативті-құқықтық актілерге сараптама «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы: <https://atameken.kz/kk/news/category/467>.

5 «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ (бұдан әрі – «Даму» Қоры) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 26 сәуірдегі №665 «Шағын кәсіпкерлікті дамыту қорын құру туралы» қаулысының негізінде құрылған: <https://www.damu.kz/>.

Аннотация

В статье изложены нормы законодательства по правовой поддержке малого и среднего бизнеса. Институты правового регулирования деятельности МСБ работают на основе законодательных актов в рамках утвержденных положений. Очевидно, что малый и средний бизнес в последние годы становится наиболее важным элементом экономики, обеспечивающим активный рост объемов производства, занятости и доходов населения. Поэтому создание правовых, экономических и организационных условий для развития бизнеса сегодня является одной из важнейших задач всех уровней власти. Нормативный правовой акт – официальный документ установленной формы, принятый в пределах компетенции уполномоченного государственного органа с соблюдением процедуры, установленной законом, содержащий общеобязательные правила поведения, рассчитанный на неопределенную группу лиц и неоднократное применение. Проводится оценочный анализ распределения затрат и прибыли для МСБ от внедрения нормативного акта, изменения баланса закупок и затрат. Закон определяет основные понятия, используемые в сфере регулирования отношений по развитию малого предпринимательства, понятие субъектов малого предпринимательства, инфраструктуру поддержки субъектов малого предпринимательства и виды и формы такой поддержки. В данной статье приведен пример результатов анализа экономических последствий внедрения нового положения в соответствии с темой.

Ключевые слова: предпринимательство, нормативы, правовая поддержка, анализ, основные понятия, нарушения, финансирование.

Abstract

This article describes the ways of regulatory legislation on legal support of small and medium-sized businesses. Institutions of legal regulation of SMEs work on the basis of legislative acts within the framework of approved regulations. It is obvious that small and medium-sized businesses have become the most important element of the economy in recent years, providing active growth in production, employment and income. Therefore, creating legal, economic and organizational conditions for business development today is one of the most important tasks of all levels of government. A normative legal act is an official document of the established form, adopted within the competence of the authorized state body in compliance with the procedure established by law, containing generally binding rules of conduct, designed for an indefinite group of persons and repeated application. To conduct an estimated analysis of the distribution of costs and profits for SMEs from the implementation of the regulatory act, changes in the balance of purchases and costs. The law defines the main concepts used in regulating relations for the development of small businesses, the concept of small businesses, the infrastructure for supporting small businesses, and the types and forms of such support. This article provides an example of the results of the analysis of the economic consequences of the introduction of a new provision in accordance with the theme.

Key words: entrepreneurship, regulations, legal support, analysis, main notions, violations, financing.